Maria Stanciu-Istrate

CÂTEVA CONSIDERAŢII ASUPRA CALCURILOR LINGVISTICE APĂRUTE ÎN LIMBA ROMÂNĂ VECHE

1. Calcul lingvistic reprezintă un mijloc mixt de îmbogăţire, care se foloseşte total sau parţial de resursele autohtone ale limbii în care se produce, împletindu-le după o concepţie sau un tipar împrumutat[1]. Deşi procedeul amintit nu a influenţat major niciunul dintre nivelurile limbii române, contribuţia sa la îmbogăţirea vocabularului şi, mai ales, a frazeologiei nu poate fi neglijată.

În rândurile următoare intenţionăm să ne îndreptăm atenţia asupra unora dintre calcurile apărute în limba română veche, încercând să stabilim cauzele apariţiei acestora şi ce anume a împiedicat sau favorizat păstrarea lor în limbă. Dintre diferitele tipuri de calc identificate la nivel lingvistic ne vom referi numai la calcurile lexicale de structură morfematică[2].

2. Evoluţia calcului lingvistic în limba română este strâns legată de influenţele lingvistice majore exercitate de-a lungul timpului asupra acesteia.

În epoca veche, se poate vorbi, mai ales, despre o influenţă culturală slavonă şi grecească, dat fiind faptul că traducerile de texte religioase se fac, cu preponderenţă, din aceste limbi. Primele calcuri[3] apărute în limba română puteau fi

[1] Pentru caracteristicile fenomenului vezi : Maria Stanciu-Istrate, *Calcul lingvistic în limba română (cu specială referire la scrieri beletristice din secolul al XIX-lea),* Bucureşti, 2006, p. 12 ş.u.

[2] Denumire propusă de Theodor Hristea, care, în articolul *Tipuri de calc în limba română*, apărut în LL, 1997, nr. 3–4, p. 10–29, afirmă: „În terminologia la care m-am fixat definitiv (combinând, uneori, denumiri care circulă în literatura de specialitate), calcul lexical este de două feluri, şi anume: *calc de structură morfematică* şi *calc de structură semantică* (numit, adeseori, şi *împrumut semantic*)" (p. 14). Pentru definirea acestui tip de calc şi a diverselor denumiri propuse, ca şi pentru diversele opinii privind clasificarea sa, vezi Maria Stanciu-Istrate, *op. cit.*, p. 66–85.

[3] Pentru calcul lingvistic în limba veche, vezi: Ovid Densusianu, *Histoire de la langue roumaine*. *Tome II. Le seizième siècle*, Paris, 1938, p. 364–371; I.-A. Candrea, *Psaltirea Scheiană comparată cu celelalte psaltiri din sec. XVI şi XVII traduse din slavoneşte*, vol. II, 1916, p. 515–546; Fulvia Ciobanu, *Formaţii cărturăreşti în compunerea românească*, în volumul *Omagiu lui Iorgu Iordan cu prilejul împlinirii a 70 de ani*, Bucureşti, 1958, p. 161–167; G. Mihăilă, *Contribuţii la studiul calcului lingvistic (pe baza textelor bilingve slavo-române din sec. al XVI-lea*), în „Studii şi cercetări lingvistice", Bucureşti, XVIII, 1967, nr. 5, p. 529–539; Maria Purdela-Sitaru, *Calcuri lingvistice în unele texte blăjene din secolul al XVIII-lea,* în „Limba română", XXIX, 1980, nr. 2, Bucureşti, p. 97–104; idem, *Formaţii româneşti cu* ***împreună, rău şi singur (însuşi, sine/sin-, şie)***, în „Studii şi cercetări lingvistice", Bucureşti, XXXVI, 1985, nr. 6, p. 507–516; Marius Sala, *Limbi în contact*, Bucureşti, 1997, p. 223–283, 286–287; Alexandru Gafton, *Evoluţia limbii române prin traduceri biblice din secolul al XVI-lea*, Iaşi, p. 259–295; Maria Stanciu-Istrate, *op. cit.*, p. 281–285; Finuţa Hasan, Magdalena Popescu-Marin, *Compunerea,* în *Formarea cuvintelor în limba română din secolele al XVI-lea–al XVIII-lea*. Coordonator Magdalena Popescu-Marin, Bucureşti, 2007, p. 231–259.

BDD-A584 © 2009 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.42 (2026-11-15 20:53:41 UTC)

determinate, mai ales, de dogma cuvântului sfânt, care le impunea traducătorilor de texte religioase să respecte întocmai mesajul căruia încercau să-i dea veşmânt românesc[4]. În acelaşi timp, sărăcia vocabularului de la acea dată îi punea pe traducători în imposibilitatea de a găsi corespondenţe identice în limbă. Consecinţa a fost crearea unor termeni nespecifici pentru română, rezultaţi din alăturări dintre cele mai bizare, mai ales în ceea ce priveşte cuvintele compuse. Aceste alăturări erau date de modele întâlnite în texte slavone.

Dintre calcurile întâlnite în textele religioase din această perioadă, amintim:

ainte-apuca, după sl. *prědŭvariti*; *ainte-pune*, după sl. *prědložiti*; *argintutăietoriu* „argintar", după sl. *srebrobiicĭ, srebrokovačĭ, srebroséčĭčĭ*; *asupră-luare* „lăcomie", după sl. *lihoiměnije*; *atotţiitoriu*, *atotputernic*, după sl. *vĭsedrŭžitelĭ*; *bărbat-ucigătoriu* „ucigaş", după sl. *mǫžeubiĭca*; *binecuvânta*, *bine-grăi, dulce-cuvânta,* după sl. *blagosloviti*; *dulce-spune, dulce-vesti* „a predica Evanghelia", după sl. *blagověstiti*; *binevrea*, *binevoi*, *bineînvoi, dulce-vrea* după sl. *blago(iz)voliti*; *bună-dereagere, bună-facere*, după sl. *blagodějanije*; *bună-înţelepţie, bună-mândrie* „înţelepciune", după sl. *blagomǫdrosti*; *bună-vestire*, *dulce-vestire* „Evanghelie", după sl. *blagověštije*; *Bunavestire,* după sl. *blagověštenije*; *bună-govire, bunăgovitură, dulce-govire* „cumpătare", după sl. *blagogověnije*; *bună-mirosenie*, după sl. *blagouhanije*; *bună-credinţă*, după sl. *blagověrije*; *bună-cuvântare,* după sl. *blagoslovenije*; *bună-smerenie* „evlavie", după sl. *blagogověnije*; *bună-voie*, *bunăvoire*, *bună-vre(a)re*, *dulce-voie, dulce-vre(a)re* „bunăvoinţă", după sl. *blagovoljenije*; *cale-făcător* „călător", după sl. *pǫtišĭstvĭnikŭ*; *ciude-făcător*, *de-minuni-făcător*, după *čudotvorĭcĭ*; *cu-bărbat-zăcătoriu* „homosexual", după sl. *muželožnikŭ*; *dostoinică-cuvântului* „demnă de pomenit", după sl. *dostoinoslovno*, gr. *áξιολόγη* (< *áξιος* „dignum" + *λόγη* „spus, pomenit"); *de-Dumnezeu-glăsitoriu*, după sl. *bogoglasĭnikŭ*; *de-Dumnezeu-Născătoare*, după sl. *bogorodica*; *de-Dumnezeupurtător*, după sl. *bogonosĭnŭ, bogonosĭcĭ* sau gr. *δεοφόρος*; *(de-)o(a)m(eni)-iubire*, după sl. *člověkoljubije*; *de-oameni-iubitoriu* „filantrop", după sl. *člověkljubecĭ*; *deviaţă-dătătoriu* „creator", după sl. *žiznipodatelĭ*; *de-viaţă-purtătoriu*, după sl. *živonosĭnŭ*; *depreună-vie*, după sl. *vŭkutŭživěti*; *Duhul-Sfânt-Luptătoriu*, după sl. *duhoborĭcĭ*; *dulce-cinstit, dulce-credincios* „pios, cinstit", după sl. *blagověrĭnŭ*[5], *blagočistivyĭ*; *dulce-dare, dulce-dăruire, dulce-dată* „mulţumire", după sl. *blagodarenije*; *dulce-dărui* „a mulţumi", după sl. *blagodarovati*; *dulce-dătătoriu* „binefăcător", după sl. *blagodětelĭ*; *dulce-frâmseaţe* „frumuseţe", după sl. *blagolěpije*; *dulce-harda* „mulţumi", după sl. *blagodariti*; *dulce-miroseală*, după sl. *blagouhanije*; *dulce-(în-)obraz* „frumos", după sl. *blagoobrazĭnŭ*; *dulce-tocmeală* „statornicie, tărie de caracter", după sl. *blagostojanije*; *dulce-vesti* „a predica Evanghelia", după sl. *blagověstvovati*; *fără-(de)-leage* „nedreptate", după sl. *bezakonije*; *fărălegí*, după *bezakonovati*; *fără-legiuitor* „nelegiuit", după sl. *bezakonĭkŭ*; *fără-măsură*

[4] Vezi *Crestomaţia limbii române vechi*, vol. I (1521–1639), coordonator Alexandru Mareş, Bucureşti, 1994, p. 34–35.

[5] Ovid Densusianu, *op. cit.*, p. 369.

BDD-A584 © 2009 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.42 (2026-11-15 20:53:41 UTC)

„nemărginit, imens”, după sl. *bezměrĭnŭ*; *gios-cădea*, după sl. *nispasti*; *gios-merge*, după sl. *sŭhoditi*; *gios-pleca*, după sl. *nizvoditi*; *gios-scoate*, după sl. *nizvesti*; *împotrivă-da*, după sl. *vŭzdati*; *împotrivă-sta*, după sl. *protivostati*; *în-gios-aruncații*, după sl. *nizvrĕšti*; *înainte-alergător(iu)*, *înainte-curător(iu)*, după sl. *prĕditeča*, gr. *προδρομος*; *(de-)lege-călcătoriu*, *a-legiei-călcătoriu, (a-)legiei-frângătoriu,* după sl. *zakonoprĕstǫpĭnikŭ*; *lege-dătător*, după sl. *zakonodavecĭ*; *lung-răbda*, *îndelung-răbda,* după sl. *dlŭgotrŭpĕti*; *mare-cuvânta*, după sl. *veleréčevati*; *mare-sufleție* „mărinimie”, după sl. *velikodušije*, gr. *megalopsihia*; *naltă-mândrie*, după sl. *vysokomǫdrije*; *nefățarnic*, după sl. *neličemĕrĭnyi*; *pace-făcătoriu*, după sl. *mirotvoricĭ*; *plecarea-înțeleaptă* „umilință, modestie”, după sl. *sŭmĕrjenomǫdrije*, gr. *ταπεινωσυνη* (lit. „înțelepciune plecată, umilă”); *Preacurata* „neprihănită”, după sl. *prĕčista*; *preagreşală* „păcat”, după sl. *prĕgrĕšenije*; *preaînfrâmseațe* „sfințenie, cinste”, după sl. *prĕpodobije*; *preaînțelepciune* „înțelepciune”, după sl. *prĕmǫdrostĭ*; *rău-cuvânta*, după sl. *zlosloviti* „calumniari”; *sânge-mestecătoriu* „cel care comite un incest, incestuos”, după sl. *krŭvoměšičĭ*; (*cu-*)*un-corn,* după sl. *inorogŭ*; *unul-născut*, după sl. *jedinorodĭnŭ*; *viață-făcătoriu* „creator”, după sl. *životvoręštiĭ* etc.[6]

Multe dintre exemplele prezentate mai sus au ajuns la periferia vocabularului, unele au fost înlocuite de împrumuturi explicabile prin acelaşi etimon care a generat apariția calcului sau printr-un termen diferit, mai puține au rămas în limbă, concurate sau nu de împrumuturi. Vom încerca să prezentăm aceste situații pe rând.

3. Calcuri dispărute, neînlocuite de împrumuturi provenite din termenii calchiați

ainte-apuca, *ainte-pune*, *argintu-tăietoriu, asupră-luare*, *bărbat-ucigătoriu, bine-grăi, dulce-cuvânta, dulce-spune, dulce-vesti, binevrea*, *bineînvoi, dulce-vrea, bună-dereagere, bună-facere*, *bună-înțelepție, bună-mândrie*, *bună-vestire*, *dulce-vestire, bună-govire, bună-govitură, dulce-govire, bună-mirosenie*, *bună-smerenie, cale-făcător, ciude-făcător*, *de-minuni-făcător*, *cu-bărbat-zăcătoriu, dostoinică-cuvântului, de-Dumnezeu-glăsitoriu*, *de-Dumnezeu-Născătoare*, *de-Dumnezeu-purtător*, *(de-)o(a)m(eni)-iubire*, *de-oameni-iubitoriu, de-viață-dătătoriu*, *de-viață-purtătoriu*, *depreună-vie*, *Duhul-Sfânt-Luptătoriu*, *dulce-cinstit, dulce-credincios, dulce-dare, dulce-dăruire, dulce-dată, dulce-dărui*, *dulce-dătătoriu, dulce-frâmseațe, dulce-har-da, dulce-miroseală*, *dulce-(în-)obraz, dulce-tocmeală, dulce-vesti, fărălegí*, *fără-legiuitor, fără-măsură, gios-cădea*, *gios-merge*, *gios-pleca*, *gios-scoate*, *împotrivă-da*, *împotrivă-sta*, *în-gios-aruncații*, *înainte-alergător(iu)*, *înainte-*

[6] Pentru aceste exemple vezi Finuța Hasan, Magdalena Popescu-Marin, *op. cit.*; Mirela Teodorescu, *Formarea cuvintelor*, în *Istoria limbii române literare. Epoca veche (1532–1780)*, coordonator Ion Gheție, Bucureşti, 1997, p. 223; Maria Stanciu-Istrate, *Viața sfântului Vasile cel Nou şi vămile văzduhului*, în *Cele mai vechi cărți populare în limba română*, vol. IX, studiu filologic, studiu lingvistic, ediție şi glosar, Bucureşti, 2004, p. 83 ş.u.; idem, *Interferențe româno-slave într-un manuscris românesc din prima jumătate a secolului al XVII-lea*, în „Limba română”, LIV, 2005, nr. 1–4, Bucureşti, p. 8–17. Pentru alte compuse din epoca veche, vezi, de asemenea, Halina Mirska, *Unele probleme ale compunerii cuvintelor în limba română*, în *Studii şi materiale privitoare la formarea cuvintelor în limba română*, vol. I, Bucureşti, 1959, p. 165–175.

BDD-A584 © 2009 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.42 (2026-11-15 20:53:41 UTC)

curător(iu), *(de-)lege-călcătoriu*, *a-legiei-călcătoriu, (a-)legiei-frângătoriu, lege-dătător*, *lung-răbda*, *îndelung-răbda, mare-cuvânta*, *mare-sufleție*, *naltă-mândrie*, *nefățarnic*, *pace-făcătoriu*, *plecarea-înțeleaptă, preagreşală, preaînfrâmseațe, preaînțelepciune*, *rău-cuvânta*, *sânge-mestecătoriu*, (*cu-*)*un-corn, viață-făcătoriu*

În legătură cu unii dintre aceşti termeni se impun câteva precizări:

3.1. Unele calcuri au cunoscut mai multe variante, rezultate din sinonimia termenilor folosiți în traducere. Astfel, echivalența existentă între *cuvânta – grăi, spune – vesti, vrea – voi*, *vre(a)re – voie – voire, înțelepție – mândrie* etc. a condus la calchierea în mai multe variante a aceluiaşi termen slavon, în funcție de preferința manifestată de cel care inova față de unul dintre aceşti termeni. Aşa cum se întâmplă în cazul sinonimelor totale, în final, numai una dintre forme a rămas în limbă. Astfel, *binecuvânta* a rămas în limbă, în vreme ce *bine-grăi* şi *dulce-cuvânta* s-au arhaizat. Lui *bună-vre(a)re* şi *bună-voire* le-a fost preferat *bunăvoie*, în vreme ce *binevrea* a fost înlăturat de *binevoi*. Alături de *bună-voie*, vocabularul românesc contemporan înregistrează şi sinonimul *bunăvoință*, atestat prima oară în 1756 şi format după lat. *benevolentia,* germ. *Wohlwollen.*

3.2. În compusele *a-legiei-călcătoriu*, *a-legiei-frângător, a-legeei-păşitor*, toate având sensul „care nu respectă, ignoră, violează legea", obținute prin calchierea sl. *zakonoprěstǫpĭnŭ* al doilea element cu semnificație lexicală, respectiv *călcător, frângător* şi *păşitor,* este folosit cu sensurile specifice morfemelor echivalente din modelele slavone, altele decât cele originare. Existența a trei variante de traducere pentru acelaşi termen slavon demonstrează efortul traducătorilor de a găsi corespondentul cel mai apropiat de modelul pe care se străduiau să-l reproducă. *Călca*, *frânge* şi *păşi,* din care au fost derivate *călcător, frângător* şi *păşitor*, în absența lui *lege,* sunt departe de a putea fi considerate sinonime perfecte. Prin anumite seme, *călca* se apropie de *păşi*, iar prin altele de *frânge*. Mai precis, *călca* şi *frânge* au în comun sensurile „a încălca, a nu respecta", absente din sfera semantică a lui *păşi*, folosit în traducerea compusului slavon prin derivare sinonimică, altfel spus, datorită lui *călca*.

3.3. Termenul slavon *blago* a fost tradus prin *bine*, atunci când apărea ca element component al unui verb, prin *bun*, *bună*, când intra în alcătuirea unui substantiv, sau prin *dulce.* (În situația din urmă, sensul «bun» pe care adjectivul *dulce* îl capătă se datorează tot unui calc lexical, însă nu de natură morfematică, ci semantică, după sl. *sladŭkŭ*). Compuselor în a căror alcătuire intră *dulce* le-au fost preferate sinonimele cu *bun/bună/bine* pe prima poziție.

3.4. Unele calcuri formate după modele slavone sau/şi greceşti au fost întărite în epoca modernă de modele latino-romanice sau germane. Variantelor *înainte-alergător(iu)* şi *înainte-curător(iu)* li s-au adăugat ulterior calcurile *înainte-mergător* şi *premergător*, care exprimă aceeaşi noțiune, dar în epoca modernă se explică prin fr. *precurseur*. *Înainte-mergător* păstrează ca prim element adverbul *înainte*, dar preferă arhaismului *cure,* sinonimul *merge*. În cel de-al doilea exemplu, *premergător,* se renunță la compunerea cu *înainte*, adverbului fiindu-i preferat prefixul *pre-*. În româna contemporană *premergător* este simțit ca fiind

BDD-A584 © 2009 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.42 (2026-11-15 20:53:41 UTC)

învechit, eventuala sa utilizare motivându-se prin raţiuni de ordin stilistic. Aceeaşi noţiune exprimată de aceste calcuri ieşite din uz este redată astăzi prin împrumutul *precursor*, explicabil prin acelaşi etimon francez. De precizat că, în ultimă instanţă, la baza termenului francez se află gr. *προδρομος*, calchiat în latină, de unde l-a preluat franceza.

3.5. *Mare-sufleţie* a circulat în epoca veche alături de perifrazele *mărime a sufletului*, *mărire a sufletului*, *mărime de suflet*, *mărimea inimii*, care transpuneau întocmai conţinutul compusului slavon şi al celui grecesc. Mai mulţi sorţi de izbândă a avut calcul apărut ulterior, *mărinimie*, cu originea în tiparul oferit de lat. *magnanimitas*, la rândul său o copie fidelă după gr. *megalopsihia*, care stă, de altfel, şi la baza sl. *velikodušie*. De adăugat că dicţionarele româneşti înregistrează şi împrumutul *megalopsihie*, cu menţiunea „livresc”.

3.6. *Bărbat-ucigătoriu* nu mai circulă astăzi, pentru noţiunea exprimată de acesta fiind folosită o creaţie lexicală apărută tot prin calchiere: *omucigaş*, după fr. *homicide.*

3.7. Nici *sânge-mestecătoriu* nu mai caracterizează vocabularul actual, pentru noţiunea exprimată de acest compus folosindu-se împrumutul *incestuos*, cu originea în fr. *incestueux*, lat. *incestuosus*.

3.8. *Ciude-făcător* a reprezentat o variantă a lui *de-minuni-făcător*, calc total după compusul slavon indicat mai sus, sau a lui *făcător de minuni*, simplă traducere prin perifrază a aceluiaşi slavonism, adaptată la topica românească. Limbajul bisericesc de astăzi, caracterizat prin conservatorism excesiv, continuă să folosească sintagma *făcătoare de minuni,* mai ales în asociere cu substantivul *icoană.*

4. Calcuri viabile

atotţiitor, atotputernic, binecuvânta, *binevoi*, *Bunavestire, bună-credinţă, bună-voie, bunăvoinţă, fărădeleage, preacurată.* Calcul *un-corn* s-a fixat în limbă în varianta *unicorn.*

Primele două calcuri au rezistat dat fiind, pe de o parte, registrul stilistic în care au fost insistent folosite, respectiv limbajul religios, şi, pe de altă parte, suportul acordat, într-o altă etapă din istoria limbii române, de modele identificate în limbi cu care româna avea afinităţi. Astfel, poziţia în vocabularul românesc modern a lui *atotţiitor* a fost întărită de modelul oferit de compusul lat. *omnitenens.* În ceea ce-l priveşte pe *atotputernic*, acesta se explică în româna modernă şi prin calc după lat. *omnipotens, -tis*, fr. *tout-puissant*, germ. *allmächtig.* Cât priveşte influenţa latină, aceasta s-a manifestat şi prin împrumutul propriu-zis *omnipotent.*

În plus, pe lângă *binecuvânta* şi *fărădelege*, în vocabularul românesc actual sunt active şi împrumuturile *blagoslovi* şi *bazaconie*, explicabile, după cum a rezultat mai sus, prin aceleaşi etimoane ca şi calcurile, cu precizarea că ultimul termen citat s-a specializat semantic în raport cu termenul apărut prin calchiere, astfel încât între aceştia nu mai există o legătură evidentă de sens.

Nu în ultimul rând, trecerea acestor calcuri mai întâi în limba textelor netraduse, iar apoi şi în vorbire, a facilitat păstrarea lor în vocabularul activ.

BDD-A584 © 2009 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.42 (2026-11-15 20:53:41 UTC)

5. Calcuri concurate de împrumuturi

De cele mai multe ori însă, calcul şi împrumutul s-au aflat în concurenţă. Uneori, forma calchiată a reuşit să se menţină în limbă. Alteori, a rămas în vocabular alături de împrumut, ceea ce a condus la apariţia aşa-numitelor dublete sinonimice[7]. În perechile de cuvinte citate în continuare, pe prima poziţie am notat calcul, iar pe poziţia secundă împrumutul: *binecuvânta – blagoslovi; Bunavestire – Blagoveştenie*[8]*; fărădelege – bazaconie; Preacurata – Precista; unicorn – inorog.*

De cele mai multe ori însă forma explicabilă prin calc a fost împinsă la periferia vocabularului. La acest din urmă aspect a contribuit, îndeosebi, caracterul profund artificial al formei calchiate, situaţie specifică mai ales imitaţiilor produse la cuvintele compuse.

Astfel, lui *dulce-har-da*, atestat la Coresi, în *Liturghier*[9]*,* în formele *dăm-har*, *har-dăm(u)*, *dulce-har-dăm,* îi corespunde în *Codicele Voroneţean* împrumutul *blagodari*, în *Noul Testament de la Bălgrad* expresia *deade har*, iar în *Biblia* de la Bucureşti (1688) *mulţimi*[10]; *dulce-dare* s-a aflat în concurenţă cu *blagodarenie*; iar *dulce-cinstit*, atestat în *Liturghierul* lui Coresi în formele *dulce-cinstiţi* şi *dulci-cinstiţi*, a circulat în paralel cu *blagocestiv*; *ciude-făcători*, în varianta morfologică *ciude-făcătoare,* a avut drept corespondent împrumutul *ciudotvoreţă*. *Dreptcredincios* calchiază sl. *pravoslavĭnŭ*, care a fost şi împrumutat în forma *pravoslavnic.*

6. Calcuri concurate de traduceri

Pe lângă asemenea calcuri autentice, în limba veche se înregistrează o serie de traduceri prin perifraze ale unor compuse slavone: *făcător de viaţă* traduce sl. *životvorjaštii*; *iubitor de avuţie* – sl. *srebroljubecŭ*; *iubire de oameni, iubire omenească* – sl. *človĕkoljubije*; *luptător al icoanelor* – sl. *ikonoborĭcĭ*; *mestecare de sânge* „incest" – sl. *krŭvoměšenije*; *ogodirea pântecelui* „îmbuibare" – sl. *črĕvougodije*; *slujirea idolilor* – sl. *idolosluženije*; *urâtor de oameni* – sl. *človĕkonenavistnikŭ*; *vărsare de sânge* – sl. *krŭvoprolitije*. Ele nu pot fi considerate calcuri, întrucât ceea ce a rezultat în urma traducerii în limba română nu reprezintă un cuvânt compus, ca în limba din care provine structura calchiată, ci o îmbinare de cuvinte[11].

Uneori, perifrazele de acest tip apar în alternanţă cu calcurile sau chiar cu împrumuturile propriu-zise, ceea ce demonstrează efortul traducătorilor de a găsi un echivalent cât mai apropiat de specificul sau structura limbii române. Oscilaţia între calc şi traducerea prin perifraze a compuselor se înregistrează îndeosebi în

[7] Vezi, în acest sens, Cristian Moroianu, *Dublete şi triplete etimologice în limba română*, Bucureşti, 2005, p. 241–243.

[8] Ambii termeni denumesc sărbătoarea celebrată în religia ortodoxă pe 25 martie.

[9] Vezi *Liturghierul lui Coresi*, text stabilit, studiu introductiv şi indice de Al. Mareş, Bucureşti, 1969, p. 115.

[10] Vezi DA, s.v. *blagodarenie.*

[11] Pentru deosebirea dintre calc lingvistic şi traducere, vezi Theodor Hristea, *Sinteze de limba română*, ediţia a treia, revăzută şi din nou îmbogăţită, Bucureşti, 1983, p. 103–106. Vezi, de asemenea, Maria Stanciu-Istrate, *Calcul lingvistic în limba română (cu specială referire la scrieri beletristice din secolul al XIX-lea),* cap. *Calcul, traducerea şi împrumutul,* p. 31–47.

BDD-A584 © 2009 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.42 (2026-11-15 20:53:41 UTC)

textele din veacul al XVI-lea, fiind în regres în scrierile din secolele următoare. În seriile de exemple citate în continuare, pe primul loc a fost notat calcul, urmat de traducere, iar în unele situații şi de împrumutul propriu-zis:

ciude-făcătoare – făcătoare de minuni – ciudotvoreță
de-bine-făcătoriu – făcătoriu de bine
de-Dumnezeu-Născătoare – Născătoare de Dumnezeu
de-Dumnezeu-purtător – purtător de Dumnezeu
de-lege-dătătoriu – dătătoriu de lege, dătătoriul legiei
de-lege-călcătoriu – călcătoriu de lege
de-minuni-făcătoare – făcătoare de minuni
de-oameni-iubire – iubire de oameni, iubire omenească – filantropie
de-oameni-iubitoriu – iubitor de oameni – filantrop
de-viață-dătătoriu – dătător de viață
pace-făcătoriu – făcător de pace etc.

De precizat că împrumuturile de origine grecească *filantrop, filantropie*, nu sunt specifice limbajului religios românesc în care continuă să se înregistreze şi astăzi perifrazele *iubire de oameni* şi *iubitor de oameni* cu referire la autoritatea divină.

7. Nu lipsit de importanță este faptul că, la baza multora dintre termenii slavoni care au generat apariția calcurilor româneşti se află compuse sau derivate greceşti. Altfel spus, termenii slavoni sunt ei înşişi calcuri lingvistice după greacă. Totodată, apariția unui calc de acest tip în română, în condițiile în care atât în slavonă, cât şi în greacă există termeni cu structură morfematică şi semantică identice, putea fi influențată de oricare dintre aceste limbi, în funcție de originalul care a stat la baza traducerii româneşti în care calcurile au fost înregistrate. Aşa încât, în ceea ce priveşte limba greacă, aceasta a putut influența apariția unor calcuri româneşti fie direct, fie indirect, prin intermediul slavonei. În această categorie pot fi incluşi termeni ca: *dulce-spune, dulce-vesti*, *de-oameni-iubitor(iu)*, *de-oameni-iubire*, *înainte-alergător(iu), înainte-curător(iu), mare-sufleție* etc.

8. Către jumătatea veacului al XVII-lea, influența slavonă începe să slăbească, în condițiile utilizării tot mai frecvente a limbii române ca limbă de cult. În schimb, începe să se facă simțită influența culturii greceşti, care se amplifică în secolul următor[12]. Prin urmare, în epoca veche se înregistrează şi calcuri după greacă sau după latină, care, asemenea celor produse după modele slavone, au astăzi un pronunțat caracter arhaic. Multe exemple pot fi întâlnite la Dimitrie Cantemir, unde se explică prin încercarea marelui savant de a încetățeni o terminologie ştiințifică[13]:

arătătoriu „demonstrativ”, după lat. *demonstrativus* (Cantemir, I, 47); *câinesc* „cinic”, după ngr. *κυνικός* (Cantemir, I, 72); *curățitoriu*, după lat.

[12] Cu privire la aceste aspecte, vezi N. A. Ursu, Despina Ursu, *Împrumutul lexical în procesul modernizării limbii române literare (1760–1860)*, Iaşi, 2004, p. 7 ş.u.

[13] Pentru alte exemple, vezi Ştefan Giosu, *Dimitrie Cantemir. Studiu lingvistic*, Bucureşti, 1973, p.180 ş.u.

BDD-A584 © 2009 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.42 (2026-11-15 20:53:41 UTC)

purgatorium (Cantemir, D, 233); *ființă* „esență” < *fi* + *-ință*, după lat. *essentia* < *esse* + *-entia*[14] (Cantemir, I, 67); *împregiurstare*, după lat. *circumstantia*, apărut uneori, la acelaşi autor, alături de împrumutul *țircumstanție* (Cantemir, D, 201; Cantemir, I, 369); *îndreptătoriu* „conducător”, după lat. *rector* < *rectus* „drept”[15] (Cantemir, D, 305); *neaşezare* „dezordine” cf. ngr. *άταξία* (Cantemir, D, 295); *neclătitor*, *nemutător* „imuabil” după ngr. *ακίνητος* (Cantemir, D, 7); *necunoştință* „ignoranță”, după ngr. *άγνοια* (Cantemir, D, 297); *negândire* „nechibzuință”, după ngr. *ασυλλογισιά* şi lat. *incogitantia* (Cantemir, D, 297); *nemoarte* „nemurire”, după ngr. *αθανασία* (Cantemir, D, 221); *nemuritoriu*, după ngr. *αθανατος* (Cantemir, D, 137); *nesămăluire* „prostie, nechibzuință”, după ngr. *ανοησία* şi lat. *inconsiderantia* (Cantemir, D, 297); *nestătător* „nestatornic”, după ngr. *ασταθής* (Cantemir, D, 143); *singuratec* „unic” cf. ngr. *ονωτατος* şi lat. *unicus* (Cantemir, D, 305); *socotitoriu* „rațional” cf. ngr. *λογικος* „rațiune” (Cantemir, D, 227); *substare* „substanță”, după ngr. *υπόστασι*, lat. *substantia* (Cantemir, D, 315); *suptpământ*[16] „subteran” cf. lat. *subterraneus*; *supt-pământ-fugire* „subterfugiu”, după lat. *subterfugium* (Cantemir, D, 331) etc.

8.1. Dintre exemplele prezentate, cele apărute după modele greceşti au dispărut cu totul din limbă sau au fost înlocuite de împrumuturi. Aşa se face că lui *câinesc* i-a fost preferat *cinic*, care, în ultimă instanță, se explică prin termenul grecesc invocat mai sus, intrat în română prin intermediar francez (*cynique*) şi latinesc (*cynicus*).

8.2. Termenul *necunoştință* este activ astăzi numai în expresia *în necunoştință de cauză*, derivată însă de la o altă expresie – *în cunoştință de cauză* – apărută prin calc frazeologic după fr. *en connaissance de cause.* Aşadar, *necunoştință* este un derivat intern de la *cunoştință*, fără legătură cu vechiul calc. Un argument solid în favoarea acestei afirmații este faptul că termenul în cauză nu apare decât în expresia citată, nefiind inclus în dicționare.

8.3. O soartă mai bună au avut-o etimoanele latineşti care, nefiind păstrate în forma calchiată, au intrat, mai târziu, în secolul al XIX-lea, când influența latino-romanică asupra românei devine predominantă, ca împrumuturi propriu-zise. Aşadar, lui *arătătoriu* i-a luat locul *demonstrativ*; *curățitoriu* a fost înlocuit de *purgatoriu*; *ființă* din limba română contemporană nu are nicio legătură cu lat. *essentia*, împrumutat în forma *esență*; *împregiurstare* a fost concurat cu succes de *circumstanță*; lui *îndreptătoriu* îi corespunde astăzi *rector*; lui *singuratec* i-a fost preferat *unic*; în sfârşit, *substare*, *suptpământ* şi *supt-pământ-fugire* au fost eliminate de *substanță*, *subteran* şi, respectiv, *subterfugiu*.

[14] *Ibidem*, p.180.

[15] Petru Vaida, *Calcul lingvistic*, *procedeu de creare a terminologiei filozofice la Dimitrie Cantemir*, în „Limba română”, XV, 1966, nr. 1, Bucureşti, p. 11.

[16] Vezi şi DLR, s.v. *subpământ*, unde cea mai veche atestare se înregistrează la Gorjan, *Halima*, text prelucrat stilistic, după o traducere din greacă de la 1783.

BDD-A584 © 2009 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.42 (2026-11-15 20:53:41 UTC)

9. Alături de influențele slavonă şi grecească dominante, pentru aceeaşi perioadă din istoria limbii noastre literare trebuie menționată şi influența maghiară, chiar dacă imitațiile produse după această limbă sunt mult mai puțin numeroase. De pildă, *furtişag*, întâlnit în această perioadă, dar şi mai târziu, s-a format după magh. *tolvajság*. *Unăciune* a apărut după magh. *egység*, iar *doauă* „îndoială, dubiu" imită, la rândul lui, magh. *kétseg*[17]. Dintre acestea, numai *furtişag* este activ astăzi, fiind folosit cu o puternică notă peiorativă.

10. Întinderea în timp şi în spațiu avută de o influență culturală într-o anumită perioadă de timp poate constitui un fapt definitoriu în privința viabilității calcurilor. Cu cât o limbă, considerată a fi dominantă din varii puncte de vedere, este mai intens folosită, cu atât şansele de impunere a unor construcții sau tipare proprii sunt mai mari. Aşa se explică, în limba veche, circulația unor calcuri având la bază, mai ales, modele slavone şi/sau greceşti. Diminuarea acestor influențe a atras după sine căderea în uitare a multora dintre calcuri, mai ales că structurile după care acestea se combinau erau străine de specificul limbii române. Fixarea în conştiința vorbitorilor a acestor structuri de împrumut putea fi ajutată totuşi de frecvența cu care erau actualizate, fie în scris, fie pe cale orală. Difuzarea defectuoasă a tipăriturilor, lipsa de instrucție a multora dintre români au făcut ca multe calcuri să rămână necunoscute, neputând fi popularizate. Nu întâmplător au avut mai mulți sorți de izbândă anumiți termeni apăruți în limbajul bisericesc. Oficializarea serviciului divin în limba română le permitea credincioşilor să audă frecvent termeni ca: *atotțiitor, atotputernic, binecuvânta, fărădelege, Preacurata*. Intensa lor utilizare şi mai ales trecerea şi în alte registre stilistice decât cel religios le-a asigurat un loc stabil în vocabularul românesc până azi.

Cum noțiunile exprimate inițial prin calcuri aveau nevoie de o modalitate de expresie, s-a recurs ulterior la împrumuturi care aveau la bază fie etimonul calchiat inițial, fie altul, provenit din altă limbă în a cărei rază de influență a ajuns româna. Relatinizarea limbii române, produsă intens şi programatic în secolul al XIX-lea, a făcut posibilă preluarea unui număr impresionant de termeni din limbile-surori, termeni care au înlocuit cu succes vechile şi greoaiele calcuri, aflate în dezacord cu specificul limbii române.

Calcurile care au rezistat sunt, aşadar, acelea folosite preponderent în limbajul bisericesc, unele dintre acestea trecând şi în limbajul standard, sau cele a căror poziție a fost întărită în epoca modernă de modele latino-romanice, explicabile, în ultimă instanță, prin model grecesc.

11. Concluzii

Calcurile apărute în epoca veche sunt generate, mai ales, de modele slavone, greceşti sau, mai rar, de tipare specifice latinei savante ori maghiarei. Ele au avut, în general, un caracter efemer. Rațiunile producerii lor țin, pe de o parte, de sărăcia limbii şi, pe de altă parte, în cazul scrierilor religioase, de dogma cuvântului sfânt,

[17] Pentru aceste calcuri, vezi Ion Gheție, *Fragmentul Todorescu*, ediție critică, în *Texte româneşti din secolul al XVI-lea*, coordonator In Gheție, Bucureşti, 1982, p. 279.

BDD-A584 © 2009 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.42 (2026-11-15 20:53:41 UTC)

care le impunea traducătorilor să respecte până la servilism textul pe care-l transpuneau în propria limbă. Totodată, unele calcuri din această perioadă se explică şi prin eforturile traducătorilor de a da haină românească unor noţiuni noi, pentru care româna nu avea încă termenii necesari. Caracterul de cele mai multe ori nefiresc al termenilor astfel apăruţi explică de ce aceştia nu s-au păstrat. Nu în ultimul rând, faptul că multe dintre traducerile în care aceste calcuri sunt atestate circulă doar în copii manuscrise, explică de ce ele nu au putut fi cunoscute de o masă mai largă de vorbitori pentru a se putea impune în limbă. Totodată, unele calcuri vechi au supravieţuit ori s-au dovedit a fi efemere şi în funcţie de registrul stilistic în care au fost create ori în care au ajuns să se fixeze.

QUELQUES CONSIDÉRATIONS SUR LES CALQUES PARUS DANS L'ANCIEN ROUMAIN

(Résumé)

Ce travail représente une recherche sur certains calques parus dans la langue roumaine. L'auteur constate que les premiers calques linguistiques pouvaient être déterminés, surtout, par le dogme de la parole sainte, qui imposait aux traducteurs de textes religieux de respecter exactement le message qu'il essayaient de traduire en roumain. En même temps, la pauvreté du vocabulaire à cette époque-là, mettait les traducteurs dans l'impossibilité de trouver les correspondants identiques dans la langue. La conséquence a été la création des termes nonspécifiques pour le roumain, résultés par les juxtapositions des plus bizarres, surtout en ce qui concerne les mots composés. Ces juxtapositions étaient données par des modèles rencontrés surtout dans des textes slavons ou grecs, le slavon étant la langue qui a le plus influencé le roumain à l'époque ancienne.

On présente aussi une série de ces calques, classifiés puis en fonction de la place qu'ils occupent dans le vocabulaire roumain contemporain. Parmi les calques qui ont totalement disparu de la langue il y a : *bărbat-ucigătoriu*, *binevrea*, *bună-mirosenie*, *bună-smerenie*, *bună-voire bună-vre(a)re*, *cale-făcător*, *dăstoinică-cuvântului*, *Duhul-Sfânt-Luptătoriu*, *dulce-cuviinţă*, *dulce-dătătoriu*, *dulce-frâmseaţe*, *dulce-miroseală*, *dulce-obraz*, *dulce-tocmeală*, *dulce-vesti*, *dulce-vestire*, *fărălegí*, *fără-legiuitorii*, *fără-măsură*, *înainte-curătoriu*, *lege-călcătoriu*, *lege-dătător*, *lung-răbda*, *mare-sufleţie*, *multă-bucurie*, *naltă-mândrie* etc.

Les calques qui ont réussi à se maintenir dans le vocabulaire roumain jusqu'aujourd'hui ont bénéficié du support offert dans une autre étape de l'histoire de la langue roumaine par des modèles identifiés dans les langues latino-romanes. Ainsi, l'affinité des langues qui appartiennent à la même famille étymologique, s'est avéré un facteur déterminant en ce qui concerne la viabilité des calques linguistiques. Le passage de certains termes calqués dans un autre registre stylistique que celui religieux où ils étaient apparus, a contribué à leur conservation dans la langue. C'est ainsi qu'on explique la résistance au long du temps de certains mots comme: *atotţiitor, atotputernic, binecuvânta, fărădelege, preacurată.*

Cuvinte-cheie: calc lingvistic, împrumut, traducere, cuvânt compus, epoca veche, limba slavonă, vocabular.

Mots-clés: calque linguistique, emprunt, traduction, mot composé, roumain ancien, slavon, vocabulaire.

Institutul de Lingvistică „Iorgu – Iordan-Al.Rosetti"
Bucureşti, Calea 13 Septembrie nr. 13

BDD-A584 © 2009 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.42 (2026-11-15 20:53:41 UTC)